

Maja Vehar*

Zavodna oskrba pomoči potrebnih otrok v LRS med letoma 1945 in 1947¹

Uvod

»Želimo, da bi iz naše mladine napravili čvrste ljudi, krepke po telesu in značajju, čvrste v prepričanju in v želji, da postanejo to, kar hočejo postati. Vi ste naši otroci, vi ste najdragocenejše, kar ima naša domovina. Na vas bo slonela naša nova Jugoslavija, vam bo ostalo delo, ki smo ga pričeli,«²

so bile besede Josipa Broza Tita, s katerimi je kot eno izmed ključnih nalog oblasti poleg povojne obnove postavil tudi skrb za ogrožene osebe. Pri otrocih in mladini so bile izpostavljene skupine predvsem sirote, socialno ter moralno ogroženi,³ slepi, gluhonemi, invalidni ter duševno zaostali otroci. V dobi odraščanja naj bi bili vsi deležni šolanja ter oskrbe: prehrana, zdravstvo, higiena, obleka, socializacija itd.⁴ Za tiste, ki jim navedenega niso mogli nuditi starši, so skrbeli rejniki ali zavodi, gre namreč za odprto oziroma zaprto zaščito otrok.⁵ Potreba po slednji oz. zavodni zaščiti je bila po drugi svetovni vojni večja, saj se je število sirot znatno povečalo. Vanjo so bili vključeni t. i. dečji, otroški in mladinski domovi ter domovi za otroke s posebnimi potrebami (slepota, gluhost, nemost, motnje v duševnem razvoju, invalidnost, vzgojni problemi itd.).

* Maja Vehar, mlada raziskovalka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, maja.vehar@ff.uni-lj.si.

1 Prispavek je nastal v okviru programa P6-0235 z naslovom Slovenska zgodovina, ki ga financira ARRS.

2 Ziherl, *Skrb za partizanske sirote*, str. 3.

3 Skupina moralno ogroženih otrok se je delila na dve podskupini; tiste otroke, ki so živeli v moralno neprimernih razmerah (otroci alkoholikov, prostitutk, nasilnežev, politično spornih oseb), ter tiste, ki so sami kazali moralno sporno vedenje (nasilnost, kraja, neposlušnost itd.).

4 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

5 Dragaš, *Dečje domove ali pa vzrejo otrok*.

Da bi delo na področju zaprtega skrbstva po koncu vojne lahko ponovno steklo, je bilo potrebno napraviti pregled ustanov, ki so se s socialno-skrbstveno dejavnostjo ukvarjale pred oziroma med drugo svetovno vojno. Pobuda je bila dana 25. maja 1945, v treh dneh pa je bil pripravljen seznam mladinsko-skrbstvenih zavodov v in izven Slovenije, ki so spadali pod Pokrajinsko upravo oziroma bansko upravo Dravske banovine. Delili so jih na pokrajinske, mestne in privatne mladinske zavode. Pokrajinska zavoda sta bila dva, v Ljubljani na Streliški ul. 14 in Mariboru na Strossmayerjevi ul. 30. V Ljubljani sta bila evidentirana še dva mestna mladinska zavoda, in sicer Otroško zavetišče za Bežigradom, Prehodni (začasni) otroški dom v Marijanišču ter sedem privatnih zavodov: Mladinsko zavetišče v Zeleni jami (dečki in deklice), Marijanišče (dečki), Lichtenturnov zavod (deklice), Mladinsko zavetišče na Viču (dečki in deklice), Zavod šolskih sester v Šiški (deklice), Zavetišče sv. Jožefa (duševno zaostali otroci), Vajenski dom v Ljubljani. Na področju mariborskega okraja pa so delovali štirje zavodi: Otroško zavetišče šolskih sester v Slovenski Bistrici, Otroško zavetišče šolskih sester v Mariboru, Dekliško vzgajališče v Črnučah pri Dravogradu in Počitniški dom pri Sv. Martinu na Pohorju. Kot dom izven Slovenije pa so navedli Mladinski dom Dravske banovine, ki se je nahajal v Kaštel Štafiliću pri Splitu.⁶ Iz zapisanega je razvidno, da so se z otroškim skrbstvom do konca druge svetovne vojne večinoma ukvarjala društva; takšnih je bilo 24, predvsem cerkvenih.⁷ To se je z letom 1945 spremenilo, saj so domovi prišli pod okrilje države. Njihovo delovanje med letoma 1945 in 1947 predstavlja glavno raziskovalno vprašanje prispevka, v katerem bo pojasnjena vloga ministrstev, ljudskih oblasti ter množičnih organizacij pri urejanju zavodnega skrbstva, obravnavano pa bo tudi stanje domov in število otrok, potrebnih pomoči. Razmere v izbranem časovnem obdobju bodo predstavljene s pomočjo kritične analize virov: poleg časopisnega gradiva in literature predvsem arhivsko gradivo Ministrstva za socialno politiko oz. skrbstvo, ki je do predaje pristojnosti prosvetnemu ministrstvu urejalo delovanje različnih domov za otroke na področju Ljudske republike Slovenije (LRS).

Ocena števila otrok, potrebnih državne pomoči

Predstavo o važnosti vprašanja otroške oskrbe nam najbolje prikazujejo podatki o številu otrok, potrebnih pomoči. Težko je podati oceno za čas tik ob koncu druge svetovne vojne, saj za leto 1945 podatki ministrstva za socialno politiko niso popolni. Nekateri okraji številčnih podatkov namreč niso podali. Narejena pa je bila ocena za leto 1947, ko je bilo

6 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/3, seznam mladinsko-skrbstvenih zavodov. Čeprav v dokumentu ni navedeno, gre sklepati, da ni šlo za dolgoročno namestitvev oskrbovancev, ampak za zavod, v katerem so ti preživljali počitnice. SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/3, seznam mladinsko-skrbstvenih zavodov.

7 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/3, seznam društev.

evidentiranih 34.481 otrok, ki so deloma ali v celoti potrebovali javno pomoč. Od tega je bilo oskrbljenih 27.669 otrok, 6.822 otrok pa je po podatkih poročila še vedno prejelo premalo pomoči. Okoliščine, ki so jih pahnilo v nezavidljiv položaj, so bile različne, kar prikazuje spodnja tabela.

Tabela 1: Delitev ter okvirno število pomoči potrebnih otrok, evidentiranih v letu 1947⁸

SKUPINA	PODSKUPINA	KATEGORIJE	ŠTEVILO	
prva skupina	sirote padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja	popolne sirote ⁹	v rejništvu	1.111
			zavodna oskrba	284
		brez enega roditelja	10.476 ¹⁰	
	ostale sirote ¹¹	popolne sirote	1.722	
		brez enega roditelja	5.891	
	nezakonski otroci	urejeno prejemanje pomoči	6.627	
neurejeno prejemanje pomoči		5.891		
druga skupina	gluhonemi otroci ¹²	domača oskrba	2.356	
		zavodna oskrba	144	
	slepi in slabovidni otroci	domača oskrba	109	
		zavodna oskrba	41	
	otroci z motnjami v duševnem razvoju	domača oskrba	355	
		zavodna oskrba	30	
	invalidni otroci	domača oskrba	270	
		zavodna oskrba	70	
	moralno ogroženi otroci	domača oskrba	1.369	
		zavodna oskrba	220	

Vloga ministrstev pri skrbi za pomoči potrebne otroke

Razmejitev pristojnosti ministrstev

Na republiški ravni je za izvajanje socialnega skrbstva v Demokratični federativni Jugoslaviji (DFJ) oziroma Federativni ljudski republiki Jugoslaviji (FLRJ) skrbelo pristojno ministrstvo za socialno politiko,¹³ ki je bilo za slovensko ozemlje ustanovljeno 5. maja

⁸ SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

⁹ Otroci, ki jih je varuštvo odvzelo staršem zaradi neprimernega ravnanja, so bili obravnavani kot obojestranske sirote. Glej: *Priročnik za obiskovalke*, str. 5.

¹⁰ Od teh jih je bilo 53 potrebnih pomoči.

¹¹ V to skupino so uvrščali tudi otroke kompromitiranih staršev.

¹² 510 otrok je bilo šoloobveznih.

¹³ SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

1945, ko je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta na seji v Ajdovščini sprejelo zakon o Narodni vladi Slovenije.¹⁴ Za socialno politiko je bila odgovorna prva slovenska ministrica, Vida Tomšič,¹⁵ njena osnova naloga pa je bila,

»da ustvari znosne življenjske pogoje za vse one, ki so zaradi začasne ali trajne dela nezmožnosti izven delovnega procesa in nimajo lastnih sredstev za preživljanje, niti koga, ki bi bil dolžan in v stanju, da zanje skrbi.«¹⁶

Ministrstvo se je leta 1945 delilo na šest oddelkov, za otroke je bil odgovoren oddelek za zaščito mater, otrok in mladine.¹⁷ Leta 1947, ko je prišlo tudi do preimenovanja v Ministrstvo za socialno skrbstvo LRS,¹⁸ je bila delitev drugačna. Za dobrobit otrok in mladine je bil namreč pristojen mladinski oddelek, ki se je delil na tri odseke: odsek za skrbništvo, za zaščito otrok v družini ter za zaščito otrok v zavodih. Skrbel je za gmotno oskrbo, vzgojo, izobrazbo in zdravstveno zaščito sirot ter moralno in socialno ogroženo mladino.¹⁹

Pristojnost nad zavodnim skrbstvom se je v obravnavanih letih razdelila med različna ministrstva. Dečji domovi (0–3 leta) so že v letu 1945 prešli pod okrilje Ministrstva za narodno zdravje,²⁰ septembra 1946 pa je prišlo do razmejitve pristojnosti pri upravljanju socialno-vzgojnih domov. Z odredbo vlade LRS je otroške in mladinske domove, dnevna zavetišča, specialne zavode za moralno ogroženo mladino ter dijaške domove prevzelo Ministrstvo za prosveto LRS. Nadzorovalo je proračun, stavbe z inventarjem ter nameščeno osebje.²¹ Pristojnosti je imelo predvsem nad vzgojo, prehrano ter bivanjem oskrbovancev, socialno skrbstvo pa naj bi revnejšim gojencem še vedno priskrbelo obutev, obleko, dodatke v prehrani, šolske potrebščine itd.²² Posledično je ostalo v stiku z delovanjem domov, prav tako pa je njegova domena ostalo sprejemanje in odpuščanje iz zavodov.²³ Opisana razmejitev se je seveda izvedla tudi na nižjih nivojih oblasti.²⁴

Če tako vzamemo v pregled stanje leta 1947, ko je bila odredba o razmejitvi že uresničena, je imelo socialno skrbstvo pod nadzorom sedem domov in okrevališč. Dve sta ponujali 180 mest,²⁵ vodili pa so tudi štiri domove za bosansko mladino s 306 mesti

14 Gombač, *Družbena skrb za mladoletne*, str. 7.

15 Repe, *S puško in knjigo*, str. 369.

16 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

17 Prav tam.

18 Prav tam.

19 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/13, oddelki ministrstva.

20 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/9, navodila zavodom.

21 Gombač, *Družbena skrb za mladoletne*, str. 40.

22 Prav tam, str. 42.

23 Prav tam, str. 40.

24 Prav tam, str. 41.

25 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

ter en dom za invalidno mladino s 70 mesti. Prosveta je skrbela za tri otroške domove za 185 otrok, 10 mladinskih domov (690 otrok), 45 dijaških internatov (5.500 dijakov), 6 domov za akademike (420 akademikov) ter štiri specialne zavode: za gluhonemo (144) in slepo mladino (41) ter dva domova za moralno ogrožene (220 otrok). Ljudsko zdravstvo je upravljalo pet dečjih domov (224 otrok). Prav tako je za domove skrbel resor za delo, imel je namreč pet domov za učence, ki so se šolali za različne gospodarske dejavnosti (320 učencev).²⁶

Problematika domov in delo pristojnih ministrstev

V pristojnosti ministrstev je bil nadzor nad delom zavodov, za vzpostavitev le-tega pa je bilo potrebno najprej preveriti njihovo stanje. To so komisije opravile maja in junija 1945, poročila pa poslale Ministrstvu za socialno politiko.²⁷ Iz dokumentov je razvidno, da so se domovi srečevali z različno problematiko: finančne ter prostorske težave, kadrovske problemi ter težave dela z otroki (ločevanje spolov, šolski uspeh, vzgoja).²⁸ Težava so bile predvsem premajhne nastanitvene kapacitete. Določen del le-teh so namreč zasedle vojska, prosveta, pošta in kongresna pisarna za izvajanje tečajev, posledično pa je prihajalo »/.../ *potem do dejstva, da spe v po eni sobi skupaj odrasli pubertetniki obojega spola.*«²⁹ To pa ni bil edini razlog pomanjkanja mest, delegati ministrstva so namreč ugotovili, da bi bilo v določene domove mogoče namestiti večje število otrok, če bi jim uspelo zagotoviti potrebne minimalne standarde bivanja.³⁰ Pri uršulinkah sta referentka in zaščitna sestra npr. ugotovili, da več otrok v dom ni mogoče namestiti, saj so bile žimnice slabe, primanjkovalo pa je tudi posteljnine in zibk.³¹ Poleg neprimerne opreme oz. pomanjkanja le-te (npr. igrač) je razmere za bivanje poslabševala še nečistoča:

»Po hodnikih nečistoča in led! Skrajno umazana stranišča, /.../. V domu manjka kopalnica in pralnica. Tekoča voda je le v hodniku in ledeno mrzla, /.../.«³²

Omenjeno so poskušali reševati z nakupi ter popravili, pri nekaterih poslopih pa to ni bilo več mogoče, saj so bila preveč poškodovana. Eden izmed takšnih primerov je bil porušeni zavod za slepe v Kočevju, zanj so namreč junija 1945 iskali nadomestno lokacijo v Ljubljani.³³ Nastalo situacijo je centralna oblast poskušala izboljšati z odločbo,

26 Prav tam.

27 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, zavodno skrbstvo pri Mestnem odboru OF.

28 Milič, *Iskustva iz rada*.

29 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, odsek za socialno skrbstvo Mestnega odbora OF.

30 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/4, pregled Učiteljskega doma.

31 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/4, ogled prostorov, 6. junij 1945.

32 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/23, komisijski pregledi domov.

33 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/4, nadomestni prostori.

ki jo je v Beogradu 30. junija 1945 izdal minister za socialno politiko in je regulirala ustanavljanje mladinskih domov vseh vrst v okviru državnega načrta za zaščito matere, otrok in mladine.³⁴

Pogost problem zavodov so bile tudi nalezljive bolezni, zaradi pomanjkanja prostora namreč nekateri domovi niso imeli posebne sobe za bolne otroke,³⁵ ponekod pa od drugih prostorov ni bila ločena niti ambulanta.³⁶ Ni pa bilo ogroženo zgolj fizično zdravje varovancev, temveč tudi duševno. Otroci, bivajoči v domovih, so bili pogosto zasramovani, tako so otroke iz Deškega vzgajališča v Mostah-Selo zasramovali z »žrebci«,³⁷ sami sebe pa so imenovali »kloštrske barabe.«³⁸ Najpogosteje so bili takšne oblike nasilja deležni otroci domnevnih kolaboracionistov, saj »otrok ni mogoče ukrotiti, da ne bi takih tovarišev zasramovali, pljuvali nanje in metali vanje kamenja.«³⁹ Dodatno so razmere v domovih poslabševale disciplinski prestopki ter nejasna organizacija in razporeditev dela. Tveganje je predstavljalo dejstvo, da so v nekatere zavode lahko nenadzorovano zahajali različni ljudje.⁴⁰

Nekaterim je težavo predstavljalo tudi šolsko delo. V portoroškem domu so tako imeli otroci na začetku učne težave, po besedah pisca poročila pa so kasneje napredovali, »kot največji problem pa je bil izpostavljen delavni kolektiv, ki ni bil ne strokovno, ne politično na višini /.../.«⁴¹ Opisane razmere kažejo na izredno bivanjsko bedo, ki je zaznamovala otroštvo otrok v zavodih. V mladinskem domu v Mokricah se je tako zgodilo, da so varovanci v pismih tožili, »da so lačni, ušivi in podobno.«⁴² Ker so takšne informacije omadeževale delo oblasti, je odsek za socialno politiko mladinskemu domu naročil cenzuro pisem otrok, saj

»se (starši op. a.) ob teh vesteh oziroma govoricah razburjajo in povprašujejo za avtomobilsko vezo, da bi obiskali svoje otroke, da se prepričajo, koliko je resnice na tem, čeprav so nekatere matere, ki so spremljale svoje otroke v Dom, same videle kako je v resnici, da to ni res, kar se govori.«⁴³

Omenjene težave je oblast poskušala premostiti s sistematizacijo nadzora, kar v prvih dveh letih po vojni še ni bilo mogoče, saj popolnih podatkov s terena ni bilo. Nižje

34 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/1, odločba o ustanavljanju domov.

35 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 2, 2/IV/5, delovanje dečjega doma na Streliški ul. 14.

36 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/10, seja upravnikov, 24. julij 1945.

37 Dom je bil v nekdanji žrebčarni.

38 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/III/2, hospitacije Mihaele Tratar, 29. marec 1946.

39 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, odsek za socialno skrbstvo Mestnega odbora OF.

40 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/10, seja upravnikov, 24. julij 1945.

41 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/16, cona A Julijske Krajine.

42 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/14, poročilo odseka za socialno politiko, Kočevje, 24. december 1945.

43 Prav tam.

stopnje oblasti so bile namreč še nerazvite, njihova primarna zadolžitev pa je bilo reševanje sprotnih nujnih zadev.⁴⁴ Z namenom vzpostavitve nadzora je decembra 1945 načelnica oddelka za zaščito mater, otrok in mladine, Milena Mohorič, odredila, da so morali domovi pošiljati tedenska poročila okrožju, kjer so mladinski referenti na osnovi teh pripravili mesečno poročilo za vsak dom, skupno poročilo o vseh domovih pa so nato poslali ministrstvu.⁴⁵ Posredovati je bilo treba še proračun mesečnih izdatkov in prejemkov, izračunati pa so morali tudi dnevno oskrbovalnino.⁴⁶ Na podlagi zbranih podatkov je ministrstvo izdelalo več pravilnikov o ustanavljanju domov ter njihovih hišnih redih, po njih pa naj bi se nato zgledovale tudi druge ustanove, namenjene socialni zaščiti. Pristojni oddelki so izdajali različne brošure ter organizirali konference o delovanju zavodnega skrbstva, kar je omogočilo začetek sistematičnega in načrtovanega dela.⁴⁷ Dom je bil leta 1947 tako obvezan, da pripravi in posreduje ministrstvu enoletni načrt dela, ki je bil sestavljen s treh področij: ekonomsko-administrativno, vzgojno-izobraževalno in socialno-zdravstveno.⁴⁸ Poleg poročanja in načrtovanja pa naj bi k izboljšanju kakovosti zavodne oskrbe pripomogla tudi Socialno-politično šola, ustanovljena pri Ministrstvu za socialno politiko v prostorih dečjega doma na Streliški ul. 14 v Ljubljani.⁴⁹ S tem so nameravali zadovoljiti potrebo po kadrih v domovih, ki ne bi bili samo »usposobljeni za strokovno delo na terenu, ampak bodo tudi pravilno politično usmerjeni.«⁵⁰ Zaradi razmejitve pristojnosti leta 1946 je slednja ostala v rokah Ministrstva za socialno skrbstvo LRS, prosvetno ministrstvo pa je takrat ustanovilo lastno socialno-politično šolo.⁵¹

Pristojnosti nižjih ravni oblasti

S konkretnimi otroškimi usodami so se srečevali nižji nivoji oblasti,⁵² v članku je prikazana njihova struktura na področju LRS, podobna organizacija pa je bila značilna tudi za cono A Julijske Krajine.⁵³ Na okrajnem oziroma mestnem nivoju so delovali skrbniški organi, ki so primarno nadzorovali delo skrbnikov in jim dodeljevali otroke v oskrbo oziroma jih pošiljali v zavode:

»Skrbstveni organ mora skrbeti, da se nepreskrbljeni mladoletniki in druge osebe, ki so pod skrbništvom in ki jim drugače ni mogoče zagotoviti vzgoje,

44 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

45 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/9, navodila zavodom.

46 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/10, seja upravnikov, 24. julij 1945.

47 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

48 Vrtačnik, *Vzgojiteljem novega rodu*, 33–35.

49 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/III/1, izpiti in izpitna komisija.

50 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/III/2, socialno politični tečaj 1947.

51 Gombač, *Družbena skrb za mladoletne*, str. 40.

52 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

53 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/16, cona A Julijske Krajine.

šolanja ali zdravljenja, pošljejo v internate, domove, zdravilišča, bolnišnice ali druge podobne ustanove.«⁵⁴

Okraj je bil razdeljen na okoliše, za katere so odgovarjali skrbniški svetovalci, ki so jim na obsežnem terenu pomagale tudi obiskovalke. Poleg skrbniškega organa je bil organiziran tudi skrbniški svet, ki je bil prvemu v pomoč, sestavljen pa je bil iz predstavnikov množičnih organizacij in strokovnjakov (npr. pedagog, zdravnik itd.).⁵⁵ Iz poročil je razvidno, da je njihovo delo ponekod usmerjala zaščitna sestra.⁵⁶ Zbirali so podatke o primernih skrbnikih in zanemarjeni mladini,⁵⁷ ki so jo bili dolžni vzgajati v duhu zavednega in aktivnega državljanstva.⁵⁸ Po zakonu o razmerju med starši in otroki je imel skrbniški organ pravico do nadzorstva, otroka so staršem lahko odvzeli ter ga dali v rejo oz. zavod, če so ga starši zanemarjali oz. je bil otrok vzgojno in moralno problematičen.⁵⁹

Za sirote je bilo po 26. členu *Splošnega zakona o ljudskih odborih* odgovoren tudi krajevni ljudski odbor (KLO) in je lahko ustanavljal različne oblike zavodov.⁶⁰ Poleg skrbniškega organa je bil dolžan voditi popis ogrožene in zanemarjene mladine ter potencialnih skrbnikov.⁶¹ Ena od njegovih nalog pa je bila skrb za imovino varovanca, pri kateri je sodeloval varuh, ki je bil lahko določen v oporoki staršev oz. ob zapuščinski razpravi, izbrana oseba pa funkcije, ki je bila častna ter neplačana, ni smela odkloniti. Gre za tako imenovane individualne varuhe, funkcija varuštva pa je obstajala tudi v domovih – kolektivno varuštvo, ki so ga navadno opravljali predstojniki zavodov, »/.../ če pa imajo ti otroci posebnega varuha vodi ta posle naprej.«⁶² Kolektivno varuštvo se je torej vzpostavilo takrat, ko individualnega varuha ni bilo več mogoče dobiti oziroma otrok ni imel nikakršnih sredstev.⁶³

Naslednja zadolžitev KLO je bilo zagotavljanje zadostnega števila obiskovalk, ki so bile prostovoljne delavke množičnih organizacij (navadno Antifašistična fronta žensk (AFŽ)) in so preverjale stanje otrok na terenu:

»Obiskovalka otroka obiskuje, skrbi za to, da je dobro oskrbljen, obenem pa poseže v njegovo življenje; če je potrebno, ga premesti k drugemu rejniku ali v dom.

54 *Temeljni zakon o skrbništvu*, str. 342–346.

55 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

56 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, odsek za socialno skrbstvo pri Glavnem mestu Ljubljana.

57 *Temeljni zakon o skrbništvu*, str. 342–346.

58 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

59 *Temeljni zakon o razmerju*, str. 1140–1442.

60 *Splošni zakon o ljudskih odborih*, str. 485.

61 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 3, 3/IV/11, seznam zanemarjene mladine.

62 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, 6. in 7. seja AFŽ.

63 *Priručnik za obiskovalke*, str. 28–29.

Obiskovalka mora nujno ostati organ socialnega skrbstva. Za naloge mladinskega skrbstva se bo tudi usposabljala na tečajih. Povsem napačno bi bilo, če bi pozabljala na okvir svojih nalog in bi hotela nadomestiti medicinsko sestro.«⁶⁴

Imela je tudi pomembno vlogo pri sprejemanju v zavode:

»Okrajnemu mladinskemu referentu naj obiskovalka pri sprejemanju v doma-ve, zavetišča, internate in vajeniške domove predlaga prvenstveno od pomoči odvisne obojestranske in enostranske sirote.«⁶⁵

Pri tem pa je bila potrebna previdnost:

»Nikakor se obiskovalka ne sme zanašati samo na pripovedovanje ljudi, ker tako lahko napravi otroku veliko krivico.«⁶⁶

Njihova skrb je bil tudi sprejem slabotnih otrok v okrevališča ali počitniške kolonije⁶⁷ in napotitev otrok s posebnimi potrebami v zavode, saj so pogosto živeli v neprimernem okolju:

»Večkrat jih svojci zaničujejo, ravnajo z njimi slabo, jih stalno zapirajo v sobe, nimajo ne obleke, ne obutve, kaj šele zdravniških pripomočkov, jih pretepajo ter si želijo samo tega, da bi se jih na kakršen koli način znebili. So pa tudi primeri, /.../ ko jim hočejo starši nadomestiti hibo s pretirano ljubeznivostjo in s tem, da ustrezajo vsaki otrokovi muhi, otrok postane razcrkljanček in misli, da ima pravico terorizirati vso okolico.«⁶⁸

Veljalo je, da je bil KLO podrejen skrbniškemu organu, saj *»more le on v skrbniških stvareh polnoveljavno odločiti; krajevni odbor mora spoštovati njegove odločbe in vse storiti, da se odločbe dejansko izvršijo.«*⁶⁹ Nosilci pristojnosti KLO so bili tudi mestni, okrajni (OLO) in okrožni ljudski odbori.⁷⁰ Prošnjo za sprejem v zavodno oskrbo je bilo tako treba poslati na socialno zdravstveni odsek OLO, ki je skrbel za namestitve v dom, samo prošnjo pa je moral predlagati KLO.⁷¹

64 Prav tam, str. 3.

65 Prav tam, str. 11.

66 Prav tam.

67 Prav tam, str. 12–13.

68 Prav tam, str. 12.

69 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

70 *Splošni zakon o ljudskih odborih*, str. 482–488.

71 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/III/3, naloge KLO-jev.

Zavodne oskrbe so se dotikali tudi socialno-zdravstveni sveti (SZS), ki so bili ustanovljeni leta 1946 pri Ministrstvu za socialno politiko ter pri okrajnih in krajevnih LO. Ministrstvo za socialno skrbstvo je zato izdalo brošuro za delovanje SZS pri KLO, na ravni OLO pa so bile organizirane konference, na katerih so prisostvovali tudi delegati ministrstva za socialno politiko ter ministrstva za ljudsko zdravje.⁷² Namen nastanka svetov je bila vključitev ljudskih množic v državno upravo, saj so pomagali pri reševanju vprašanj socialnega skrbstva,⁷³ sestavljali so jih predstavniki množičnih organizacij (AFŽ, Ljudska mladina Slovenije (LMS), Rdeči križ (RK), sindikati, Osvobodilna fronta (OF)). Za posebne naloge so bili pri posameznih svetih ustanovljeni aktivni, v katerih so delovali predstavniki oblasti, učitelji, zdravstveni delavci, milica ter predstavniki množičnih organizacij, člane pa je imenoval krajevni ljudski odbor.⁷⁴

Tako ministrstva kot nižje ravni oblasti so skrbele za financiranje zavodov, ti pa naj bi določen del pokrili tudi s samooskrbo in ekonomsko dejavnostjo. Ministrstvo za socialno skrbstvo je v poročilu za leto 1947 zapisalo, da se je v domovih na področju LRS oskrbovalo 8.300 oseb, ministrstvo pa je za osnovno delovanje⁷⁵ zavodov namenilo 11.204.390 din.⁷⁶ Okrajne in krajevne skupnosti so med drugim skrbele za stroške zdravstvene oskrbe otrok, dolžni pa so bili poskrbeti tudi za obleko, obutev, alimente za nezakonske otroke, invalidnino, rejnino in podporo za sirote padlih borcev ter žrtev fašističnega nasilja.⁷⁷ Otroci, oskrbovani v zavodih, do vseh prispevkov niso bili upravičeni, saj so bili deležni brezplačne oskrbe.⁷⁸ Del sredstev za domove se je zbral tudi s prostovoljnimi prispevki. Dovoljenje za njihovo zbiranje je od oktobra 1945 podeljevalo ministrstvo za notranje zadeve oz. izvršni odbori okrožij in okrajev.⁷⁹ V celjskem okrožju so tako leta 1945 zbirali sredstva

72 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947.

73 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

74 *Priručnik za obiskovalke*, str. 28–29.

75 Za kaj točno so namenjeno vsoto domovi lahko porabili, v poročilu ni bilo točno navedeno. Sklepamo pa lahko, da so z njo krili predvsem tekoče obratovalne stroške.

76 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/2, poročilo ministrstva za leto 1947. Koliko bi znesek znašal danes, nam prikazuje sledeč izračun. Biljana Stojanović v prispevku *Exchange Rate Regimes of the Dinar 1945–1990* navaja, da je bilo v obravnavanem obdobju potrebno za 1,00 USD odšteti 50,00 Din. Za 11.204.390 Din bi tako takrat dobili 224.087,4 USD, kar pa še ne prinaša približka današnji vrednosti (upoštevati je npr. potrebno inflacijo, življenjski standard). Pri tem si lahko pomagamo s spletno stranjo *Measuring Worth*. Glede na izračun s pomočjo spletnega kalkulatorja, ki upošteva prej navedena dejavnika, bi danes omenjena vsota znašala približno 2.900.000 USD oziroma 2.496.673 evrov.

77 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/I/12, naloge socialnega skrbstva.

78 *Navodila ministrstva za socialno skrbstvo*, str. 68–72.

79 *Odredba ministrstva za notranje zadeve*, str. 230–231.

»/.../ s prodajo kolkov,⁸⁰ in razglednic z dekoracijo izložb, ki so spominjale človeka na vsakih 50 metrov na naše sirote. Popsod v trgovinah in trafikah so se prodajali kolki in razglednice.«⁸¹

Zakonodaja se je na tem področju spremenila, ko je maja 1946 v veljavo stopila nova uredba, ki je določala, da se pravica za zbiranje prispevkov v namene socialnega skrbstva daje zgolj upravam socialnega fonda OF,⁸² ki je bil ustanovljen na državni (Izvršni odbor OF) ter na okrožni, okrajni in krajevni ravni.⁸³ Druga oblika zbiranja podpore za ustanove socialnega skrbstva so bili patronati, ki so bili v domeni množičnih organizacij, podjetij, zadrug itd.⁸⁴

Zaključek

Politični in gospodarski revoluciji naj bi sledila miselna revolucija – sredstvo za doseganje tega cilja je bila vzgoja, »ki bo v otroka vsadila prav tiste lastnosti, navade, sposobnosti, spretnosti in znanja, s katerimi bo kot mladinec lahko dejansko pomagal uresničevati naše petletne plane.«⁸⁵ Posledično je bilo po drugi svetovni vojni treba posodobiti tudi smernice za vzgojno delo v domovih. Otrok bi moral tako v domu razviti veselje do življenja, kritično mišljenje, smisel za organizirano načrtno delo oz. učenje, spodbujati je bilo treba tudi njegovo ustvarjalnost, osebe doma pa mu je moralo biti v pomoč pri poklicni usmeritvi.⁸⁶ Poleg šolskega dela je moral dom otroke privajati tudi na druge vrednote:

»Otroci naj se naučijo ceniti vsako še tako nezatno delo, ki ga morajo vestno, zavestno in uspešno izvršiti. Vsak otrok se mora zavedati, da je vzgojni dom njegov lastni dom, da je od njegovega dela odvisen ugled tega doma.«⁸⁷

Kljub novim smernicam pa so bili domski otroci, predvsem sirote, pogosto prikrajšani za razvoj tesnih emocionalnih stikov,⁸⁸ saj odnosi z zaposlenimi niso mogli nadomestiti odnosov znotraj družine.⁸⁹ Dejstvo o odsotnem, mrtvem očetu so tako npr. sprejemali

80 Kolek, nazobčan listek z nominalno vrednostjo, ki so ga lepili na dokumente in vloge kot potrdilo o plačilu različnih upravnih in sodnih taks.

81 SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo, šk. 1, 1/II/11, poročilo, 24. september 1945.

82 Uredba vlade LRS, str. 149–150.

83 Privočnik za obiskovalke, str. 30.

84 Prav tam, str. 31.

85 Vrtačnik, *Vzgojiteljem novega rodu*, str. 4.

86 Prav tam, str. 5.

87 Prav tam, str. 10.

88 Burlingham in Freud, *Djeca bez porodice*, str. 2.

89 Prav tam, str. 33.

različno: fantazija, obujanje spominov, izmišljena oseba.⁹⁰ Posledično so se takšni posamezniki pogosteje srečevali s težavami, raziskave v petdesetih letih so namreč pokazale, da so domski otroci po zapustitvi ustanove bolj nagnjeni h kriminalnim dejanjem, prav tako so bili bolj antisocialni. Posledično se je pojavila težnja po ukinjanju takšnih ustanov in vzpostavljanju rejništva oz. posvojitev.⁹¹ K temu je botrovalo tudi dejstvo, da se je zmanjšalo število sirot, leta 1959 je bilo tako 64 % manj sirot v domovih kot leta 1945.⁹² Ker so skrb za otrokove primarne potrebe prevzele (rejniške) družine, so se tako domovi osredotočili predvsem na vzgojo, ki je bila do spora z Informbirojem v skladu z vzgojnim modelom Sovjetske zveze: »Vzgojitelj mora biti kot borec, ki si uredi pred bitko svojo bojno opremo, zakaj tudi on se bori, bori z vso staro preteklostjo in navlako za novega človeka.«⁹³

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije, šk. 1, 2, 3.

Pravni viri

Navodila ministrstva za socialno skrbstvo LRS za izvajanje odloka NKOJ-a z dne 19. decembra 1944. *Uradni list LRS* IV/12 (1947), str. 68–72.

Odredba ministrstva za notranje zadeve o ureditvi nabiranja prostovoljnih prispevkov. *Uradni list SNOS* I/II/47 (1945), str. 230–231.

Splošni zakon o ljudskih odborih. *Uradni list LRS* II/43 (1946), str. 482–494.

Temeljni zakon o razmerju med starši in otroki. *Uradni list FLRJ* III/104 (1947), str. 1140–1442.

Temeljni zakon o skrbništvu. *Uradni list FLRJ* III/30 (11. april 1947), str. 342–346.

Uredba vlade LRS o ureditvi nabiranja prostovoljnih prispevkov. *Uradni list LRS* III/39 (1946), str. 149–150.

Časopisni vir

Ziherl, Ana, Skrb za partizanske sirote. *Slovenski poročevalec*, 4. junij 1947, str. 3.

Literatura

Burlingham, Dorothy in Anna Freud, *Djeca bez porodice*. Zagreb: Narodna republika Hrvatska, Svet za narodno zdravlje i socijalnu politiku, 1955.

Dragaš, Bogoljub, *Dečje domove ali pa vzrejo otrok?* Ljubljana: Društvo nj. vel. kraljice Marije, 1938.

90 Prav tam, str. 78–86.

91 Prav tam, str. 1.

92 Nedeljković, *Iz doma u život*, str. 29.

93 Vrtačnik, *Vzgojiteljem novega rodu*, str. 15.

- Gombač, Jure, *Družbena skrb za mladoletne vojne sirote v Republiki Sloveniji (1945–1952)*. Diplomatska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1998.
- Mihić, Nada, *Iskustva iz rada dečjih domova*. Zagreb: s. n., 1964.
- Measuring Worth. *UScompare*. Dostopno na: <https://www.measuringworth.com/uscompare/> (dostop: 30. avgust 2017).
- Nedeljković, Iv, *Iz doma u život. Stupanje u samostalan život i društveno prilagodarvanje štićenika dečjih domova*. Beograd: Savremena administracija, 1973.
- Priručnik za obiskovalke*. Ljubljana: Ministrstvo za socialno skrbstvo LRS, 1947.
- Repe, Božo, *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Stojanović, Biljana, Exchange Rate Regimes of the Dinar 1945–1990: An Assessment of Appropriateness and Efficiency. *The Experience of Exchange Rate Regimes in Southeastern Europe in a Historical and Comparative Perspective*. Dostopno na: https://www.oenb.at/dam/jcr:dceeca43.../stojanovic_tcm16-80905.pdf (dostop: 30. avgust 2017).
- Vrtačnik, Milan, *Vzgojiteljem novega rodu. Navodila za delo v vzgojnih domovih šolske dobe*. Ljubljana: DZS, 1947.

Summary

Maja Vebar

Institutional care for children in need in the People's Republic of Slovenia (PRS) between 1945 and 1947

One of the consequences of the Second World War was the worsening of the living conditions of children who were in dire need of help. Among them, the majority were war orphans, but the new government also had to provide for the children who were living in poverty, for blind, deaf and disabled children, for children having difficulties in education, children with a general learning disability and those for whom their parents did not take appropriate care. There are two types of care, closed care and open care. The latter was performed by foster parents and the closed care was carried out in different facilities: mother's, boy's, children's and youth homes as well as homes for children with special needs and problems in education. The care for children in need was carried out at all levels of the government. In 1945, the homes and facilities were supervised by the Ministry of Social Policy and the Ministry of National Health, and in 1946, the supervision of the part of these houses and facilities was taken over by the Ministry of Education. At a lower level the local people's committees were among the most active, but children's visitors, guardians and care-providing authorities also played an important role. The homes and facilities were built and funded by ministries, social funds, patrons, mass organizations and people's committees. During the period under consideration, the child-care homes and facilities faced many different problems (overcrowding, hygiene, health, food, education). The staff got their education by attending the socio-political school in Ljubljana, which followed the educational model of the Soviet Union until the dispute with the Communist Information Bureau.